

SOMLÓ BÓDOG

Pozsonyban született 1873-ban, Kolozsvárott halt meg (öngyilkosság) 1920. szeptember 28-án.

Jogász, egyetemi tanár, szociológus. Tanulmányait Kolozsvárott, Lipcsében és Heidelbergben végezte.

Akárcsak Pikler Gyula ő is fiatalon kezdi tudományos pályafutását, huszonöt éves korában már mint egyetemi magántanár működik Kolozsvárott, 1899-ben jogbölcseletet ad elő, 1903-ban pedig már politikát, 1899-től nagváradi akadémiai tanár, 1905-től 1918-ig Kolozsvári, 1918 és 19-ben budapesti egyetemi tanár (jogbölcselet, nemzetközi jog). Pályafutását mint pozitívista jogbölcselet kezdte, és mint neokantiánus fejezte be. A polgári jogbölcselet egyik kiemelkedő művelője volt nemcsak Magyarországon, hanem Európában is.

Működését mint Pikler Gyula tanítványa kezdi. Ezzel tudományos fejlődésének első szakaszában, Pulszki és Pikler mellett a magyar pozitívista állam- és jogbölcselet egyik legkiemelkedőbb alakja lett.

Mondhatnánk, hogy működését, egész életművét két alapvető szakaszra oszthatnánk, amik között, habár Somló ennek ellenkezőjét vallja, nincs meghatározott határ. Erre a két szakaszra jellemző az ami annak idején jellemző volt az egész magyar állam- és jogbölcseletre: átmenet a pozitívista szakaszból az újkantiánus szakaszba. És bizonyos, hogy ennek az átmenetnek legmarkánsabb képviselője Magyarországon Somló Bódog volt. Egész életfelfogása, gondolatmenete és nem utolsósorban életmódja merőben különbözött munkatársaiétól, barátjaiétól. Ezzel szemmi esetre sem szeretném azt mondani, hogy magának való ember volt, akit nem érdekeltek mások problémái. Pont az ellenkezője! Somlót igenis érdekelte mindaz ami körülötte történik, és mindazt át is tudta élni, csak sajnos nem volt képes arra, hogy azt kellőképpen meg is mutassa. Másszóval: a tiszta tudomány vizein szerette volna megközelíteni az őt körülvevő világot, nélkülözvén azt az annyira fontos érzést, amelyik a gyakorlati alkalmazáshoz vezet. Ez oknál fogva Somló sehogy sem tudott beleilleszkedni

azokba az eseményekbe, amelyek akkortájt oly nagy gyorsasággal változták egymást fel Magyarországon.

Pont azért mert Somló annyira tartotta magát a tiszta tudományhoz, tudjuk nála oly világosan követni azt a tudományos átalakulást, amely jellemző volt az egész akkori magyar állam- és jogbölcseletre. Ez az átmenet a pozitívista szakaszból az újkantiánus szakaszba talán senkinél sem tűnik ki oly egységesen mint Somlónál.

Habár ez a két irányzat felfogásokban határozottan megkülönböztethető, valójában az egyik felfogás elemei benne rejlenek a másikban.

„Idealista társadalmi szemléletük és agnoszticizmusuk közös, egyik a történelmi materializmus elvetésében, és megegyeznek a fennálló igazolni akarásában, azonosak a metafizikus módszerben”.

A fő különbség e két irányzat között, amint ezt Somló Bódog munkédése is mutatja, abból áll, hogy az érdeklődés a társadalmi kérdések felé, vagy pedig a spekulatív filozófia kérdései felé fordul. Továbbá különböznek a bizonyítékul felhasznált anyagforrásban. Míg az első az állam- és jogbölcseletet a burzsoá szociológiához, egy „hamisan megrajzolt őskori társadalom rajzhoz” kapcsolja, addig a másik a burzsoá idealista filozófiát veszi kiindulópontjává állam- és jogbölcseletének. Míg az első a létező „van” (Sain) okait próbálja felkutatni, addig a másik a helyes, tökéletes a megvalósítandó ideális állam és jog utain jár.

Mindezeket a jellegzetességeket azonban Somlóval kapcsolatban bizonyos fenntartással kell elfogadnunk. Éspedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy a fent említett jellegzetességek a pozitívista és újkantiánus irányzatra csak mint egészre vonatkoztathatók, Somló pedig tudományos munkássága folyamán e két irányzat igen szpecifikus képviselőjévé vált, aki soha sem tette teljes egészében magáévá e két irányzat összes felfogásait, hanem csak bizonyos részeit, keverve azt saját filozófiájának elemeivel.

De mindettől eltekintve, mivelhogy Somló a magyar pozitívista állam- és jogbölcselet utolsó jelentős képviselője, és munkásságának második szakaszában az újkantiánus jogbölcseletnek jellegzetes magyar alakja és nemzetközileg is elismert képviselője, mindezen okokból kifolyólag munkásságát kettévágva a már említett két szakaszaként kell tanulmányozni.

Somló Bódog tudományos munkásságának első szakasza

Első jelentős műve az 1896-ban Kolozsvárott megjelent könyve, amelynek a „A parlamentarizmus fejlődéséről” című doktori disszertáció szolgáltatta a keretet. Címe: „A parlamentarizmus a magyar jogban”, amelyben azt írja, hogy „... a parlamentarizmus ugyan a magyar közjogban sem a történelmi fejlődés, hanem az elmélet révén került, de olyan előzmények után, mint másutt sehol sem, és ennek következtében nálunk kevésbé is idegen mint Anglián kívül bárhol”. Somlónak e megállapítása,

mai szemszögből vizsgálva, a marxista filozófia szempontjából, igen éles kritikiát érdemelne, viszont az akkori körülményeket tekintve, rámutat bizonyos tudományos óhajokra, amit Somlónak a következő megállapítása is alátámaszt, miszerint a „politikai tudományokban is teljesebb indukcióra kell törekedni”.

E művében „az emberi fejlődés rendjén” előállított intézményeket pusztán relatív értékűeknek fogja fel, előtérbe helyezve így a szerves történelmi fejlődést.

Tehát már első művében olyan gondolatok vetődnek fel, amelyeket későbbi írásaiban részletesebben dolgoz fel. Látni, hogy első műveiben bizonyos fokig a történelmi iskola behatása alatt volt, ahonnan már nem hosszú az út Herbert Spencer és Comte filozófiájának követéséig.

A Kolozsvári egyetem doktora Budapestre jön, ahol erősen Pikler Gyula behatása alá kerül. Pikler Gyula a jogbölcselet alatt a jog természet-tudományát értette. Maga Somló is Piklernek úgynevezett belátásos elméletének hatása alá került, úgyhogy e korszakban íródott művei is hasonló szempontokból indulnak ki.

Következő műve a Budapesten 1898-ban megjelent „Törvényszerűség a szociológiában” című értekezés.

Itt még azon az állásponton van, miszerint a szociológia csak „alkalmazott lélektan” és miszerint „sajátlagos értelemben vett szociológiai törvény nincsen”.

E művében leírt tévedéseit azonban egyhamar belátja, és két esztendővel később már azt állítja, hogy a lelki élet törvényei éppen állandóságuknál fogva nem alkalmasak arra, hogy a társadalmi fejlődés változottságát, a jogrendszerek különféleségeit megmagyarázzák. (Jogbölcseleti előadások I. füzet Kolozsvár 1905., 14—15. old.)

Következő műve: „A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei” (Budapest 1898). E művében már igen érezhető Pikler Gyula hatása. Pikler behatásos elméletét igyekszik e nemzetközi jogra alkalmazni. Alapvető gondolatai e művéből a következők lennének: „... a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma” (i. m. 49. old.); „hogy az államok összefüggéseik arányában alkotnak nemzetközi jogot, és hogy minden nemzetközi jogelvnek külön kell kifejlődnie nemzetközi célszerűsége alapján”. Állítását államalakulást megelőző törzsközi jogból vett példákkal támasztja alá. (Pl.: a Battas törzs — nyílt csatában az a fél, amelynek az első halottja van, legyőzöttnek tekinti magát és elhagyja a harcteret, úgy, hogy minden harc rendszeren csak egy emberéletbe kerül.)

A nemzetközi joggal foglalkozó írókat Somló három csoportba osztja: az elsőbe a történelmi eklekticizmust követő írókat, a másodikba az érzelmi elméletet követőket, míg a harmadikba a logikai elméletet követőket sorolja. Ezekről a kérdésektől eltekintve Somló e művében, számunkra sokkal érdekesebb és idősebb problémákkal is foglalkozott:

Somló igen élesen ítéli el a nagyhatalmak önkényes viselkedését a kis

országokkal szemben. „A mai nemzetközi alkotmány egy oligarchikus köztársaság típusát viseli. A nagyhatalmak tanácsa rendelkezik minden nemzetközi kérdés legfőbb hatalmaképpen . . . A nagyhatalmak . . . alakítanak és szüntetik meg államokat . . . s szabják meg a kis államok határait. A kisebb államok alig jutnak szóhoz, azok kénytelenek magukat a nagyhatalmak diktátumának alárendelni.” Eddig maga a gyakorlat mutatta meg, hogy Somló még ma is mennyire időszerű kérdésekről beszélt.

Somló már ebben a művében belátja, hogy a kiindulópontként használt belátásos elmélet, nem a legmegfelelőbb a nemzetközi viszonyok megmagyarázására: „. . . a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény, mint eredmény . . .”.

Itt jelentkezik először Somló ama felfogása, mely szerint a jog keletkezését nem a belátásra, hanem a hatalmi viszonyokra vezeti vissza.

Következő műve a Pikler Gyulával közösen írt „Der Ursprung des Totemismus” (Berlin 1889), amelyben Somló induktív bizonyító anyagot gyűjt, Piklernek a tételéhez, amely szerint a totemet írásjelként használják s a totem így gyakorlati célt szolgált.

A természettudományos szociológia egyik alaptétele, hogy a kezdetleges népek intézményeinek vizsgálata igen hasznos lehet a magasabbrendű alakulatok megértéséhez. Ezen felfogásból indul ki Somló, amikor megírja az: „Adalék a matriarchális családi szervezet kérdéséhez” című tanulmányát. (Budapest 1899). Művében egy antropológiai szempontot vet fel a matriarchalizmus megmagyarázására.

Somló a továbbiakban mind jobban belemélyed Spencer filozófiájának a tanulmányozásába. Ekkor jelenik meg két kiskönyve, az: „Etika” (Budapest 1900) és a: „Szociológia” (Budapest 1901), amelyek amint maga a szerző is mondja, teljesen Herbert Spencer e témákra vonatkozó gondolatainak rövidre fogott összefoglalása.

Ide tartozik még Herbert Spencer a: „Végső Alapelvek”-et tárgyaló művének a fordítása (Budapest 1903).

Habár itt Somló már erősen Spencer szintetikus filozófiájának a hatása alatt állt, már: „Háború és béke” című értekezésében (Budapest 1900. okt. 21. Magyar Egyetemi Szemle I. szám), bírálja Spencert a háborúról alkotott elmélete miatt. Spencer szembeállítja a militarizmust az indusztrializmussal, holott — mondja Somló — a második egyik legerősebb oszlopa az elsőnek. Somló itt már sejteti, hogy a Spencer-féle túlzott individualizmussal szemben a szocialisztikus elméletet helyezi előnybe.

A spenceri természettudományos felfogásból kiindulva vizsgálja Somló „Az erkölcs túlkövetelése” című előadásában, az erkölccsel összefüggő kérdéseket. (Előadta a Társ. tud. társaság 1901. dec. 30-ai ülésén, megjelent a Huszadik Században III. évf. 1902-ben).

Hasonló problémával foglalkozó műve „Spencer Herbert etikája” című dolgozata is. (Társ. tud. társ. 1904. jan. 24. Spencer emlékünnepe, megjelent a Huszadik Században 1904-ben).

Az ez után írt kisebb méretű műveket is főleg a Spenceri filozófia körüli viták töltik ki.

- „A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról” (Budapest, 1903); Spencer fejlődés gondolataival foglalkozik.
- Spencer szélső individualista felfogásával ütközik meg Somló a „Spencer Herbert” (Budapest 1900) és a „Jogbölcsélet” című füzetében.

Mindezekkel a problémákkal, és különösen az állam- és jogbölcsélet az állami étellel foglalkozó részével, Somló külön foglalkozik egyik legjelentősebb művében, az: „Állami beavatkozás és individualizmus”-ban.

E könyvében, mint ahogy az a címből is kitűnik, Somló az állami beavatkozás problémáit vitatja meg. Könyve három alapvető részből áll. Az elsőben az állami beavatkozást, mint a lélektani alkalmazkodás esz- közét vitatja, a másodikban ugyanezt a természetes kiválasztódás szempontjából, míg a harmadikban az állami beavatkozás fejlődésének irányát írja le.

Az egész könyvön egy alapvető gondolat fut végig, amelynek lényege, szükséges-e az állami beavatkozás, vagy nem, és ha igen, akkor annak mi a végcélja?

Bizonyos formában ebben a művében felvetődik a történelmi materializmus kérdése is.

Kitűnik, hogy Somló művében részben az idealizmust részben a materializmust fogadja el. Tehát valami középutat keres e filozófiai alapprobléma keretein belül. Ennek során elismeri a történelmi materializmus bizonyos tételeit. De ezután mindjárt éles ellentétbe kerül saját magával, mivelhogy a történelmi materializmust, Stammlertól vett idézetekkel próbálja bemutatni. Ezek szerint arra a következtetésre jutott, hogy a történelmi materializmus: „éppen olyan egyoldalú társadalombölcsélet, mint többi elődje, amely csődöt mondott”¹, és hogy a történelmi materializmus: „ferde társadalombölcséleti elmélet”, amely igen egyoldalúan próbálja bemutatni a társadalom fejlődését. E tételeinél abból indul ki, hogy szerinte a gazdaságnak nincs akkora döntő szerepe, a társadalomban, mint ahogyan azt a történelmi materializmus bemutatja. (A jog és a gazdaság viszonylatában teljes kölcsönhatásról beszél, amelyben a gazdaság ugyanúgy függ a jogtól, mint a jog a gazdaságtól). Szerinte a történelmi materializmus egyik „hibája” az, hogy Somló szerint elhanyagolja az ember szervezetét, mint olyant, és így képtelen megmagyarázni az eszméket, amelyeknek viszont igen fontos szerepük van a csalekvésünk meghatározásában. Szerinte az eszmék nem „valami misztikus módon, a gazdasági életből” keletkeznek, hanem idegrendszerünk működésének az eredményei. Somló azt tartja, hogy a történelmi materializmust nem kell komolyan venni mivelhogy annak „több mint a fele politika”. De ugyanakkor elveti az idealizmust is, mert az eszméket nem lehet „önállóan ható okoknak” tekinteni, hanem mögöttük reális szükségletek, de nem egyedül gazdasági szükségletek rejtőznek.

Szerinte maga a történelmi materializmus, mint egy olyan társadalomtudomány, amely a természettudományos szemléletből indul ki, pont az állami beavatkozás kiterjesztését feltételezi, és jósolja. Ezzel szemben viszont áll Herbert Spencer aki a legélesebben elítél mindennemű állami beavatkozást. Spencer szerint az állami beavatkozás csak egy óriási akadályt jelent a szerves világ „Leghatalmasabb tényezője” a természetes szelekció folyamatának. (Darwin-természetes kiválasztódásról szóló elméletét veszik mint védelmező bizonyítékot).

Somló művében nem tesz elvi különbséget a vallási és tudományos eszmék között. Szerinte ezek biológiailag azonos szükségletek kielégítését szolgálják. Tehát a vallás és a tudomány közt „lélektanilag és biológiailag” nincs „lényeges elvi elválasztó vonal”.

(Művében az állami szabályozás lélek- és élettantát akarja adni vagyis a szociológiai, pszichológiai és biológiai irányát kísérli meg egyesíteni.)

Somló azt a feladatot teszi fel magának, hogy az „állam szabályozásának a természetes kiválasztás szempontjából való tisztázatlan jelentőségét tisztázza.”

Fejtegetése során kimutatja, hogy a társasélet folyamán az emberek szükségszerűen hatnak egymásra, kölcsönösen befolyásolják egymást. Ennek a kölcsönös befolyásnak egyik alapneme, a kölcsönös kényszerítés szükségszerűsége, amelynek mintegy alneme az állami beavatkozás. Tehát az állami beavatkozás a társadalmi fejlődésnek, épp oly természetes folyamata, mint bármi más. Az állami beavatkozás szükségszerűségét pedig természettudományos érvekkel is bizonyítja. Ez a beavatkozás szerinte nem más, mint a természetes kiválasztásnak mesterséges irányítása. Tehát végeredményben az állami beavatkozás a természetes kiválasztással egyetemben mint egy fajta mesterséges kiválasztás lép fel. Ezek szerint az állami beavatkozás nem állítható szemben a természetes kiválasztással. De ha ez meg is történne, be kell látni, hogy az emberi belátás által vezetett állami beavatkozás, nem akadályozhatja meg, az öntudatlan, ösztönös természetes kiválasztást. Ez csak olyan esetben lenne lehetséges, ha mesterséges úton elő lehetne teremteni mindazokat a feltételeket és elemeket, amelyeket a természet fejlődésének bizonyos fokain igényel. És ez a pontos jövőbelátás, gyakorlatilag lehetetlen. Tehát Somló szerint, mivelhogy az állami beavatkozás nem akadályozhatja, hanem csak legfeljebb előidézheti eltolódását, az állami beavatkozás alapelve nem lehet vitás, egyedül csak a beavatkozás „mikéntje” lehet helyes vagy helytelen. Somló szerint a helyes álláspont az hogy „avatkozunk be, ahol csak el tudjuk érni a kívánt eredményt”. És tovább: „az ideális állapot pedig mindenre kiterjedő ismertek mellett mindenre kiterjedő beavatkozás”. És ami az állami beavatkozás egyik alapvető célja a természetes kiválasztódásban, Somló szerint: „Az az ideál, amely felé haladunk: az alkalmatlan utódok produkálásának megakadályozása; illetve: lehetőleg alkalmas utódoknak a megfelelő számban való produkálása”.

Bizonyos Somló egyes gondolatai az állami beavatkozásról ma már nem

bírnak akkora jelentőséggel, mint abban a korszakban, amikor megíródtak. Már csak abból kifolyólag, hogy a mai szocialista ideológia és gyakorlat az állami beavatkozás csökkenését helyezi előtérbe. Manapság egy olyan folyamat megy végbe, amelynek a végcélja az államnak, mint olyannak, a teljes kihalása. Érthető, hogy ilyen körülmények között, az állami beavatkozás kérdése veszít elsődleges jelentőségéből, másszóval egy olyan elvi kérdésre vezethető vissza, amelynek lényege, hogyan, mily módon lehet az állami beavatkozást a lehető legkisebb mértékre vezetni? Mai körülmények között azonban, amikor az állam még igen fontos szerepet játszik Somló Bódog egyes állításai is igazolásra találhatnak. Például az a tény, hogy a mi családjogunk bizonyos előírásokat tartalmaz, amelyeknek a többi között, egyik lényege abból áll, hogy megakadályozza az alkalmatlan utódok produkálását. Így például a közeli vérrokonok közötti házasságkötési tilalom egyik célja, hogy megakadályozza az esetleges nemnormális, testileg nem ép gyermekek születését. Továbbá lelkibeteg személyek házasságkötési tilalma, mivelhogy feltételezhető, hogy egy ilyen házasság a többi negatívumok (házastársi feladatok kitöltésének teljes vagy részleges lehetetlensége) mellett, nem egészséges utódok produkálását is előidézhetheti.

Ezen elmékedések után, Somló áttér a társadalmak történeti fejlődésére, és egyben ez könyve harmadik része is, amelyikben az állami beavatkozás fejlődését vitatja. Somló a társadalmi fejlődés vizsgálatán keresztül szerzett „induktív bizonyítékok” alapján, a következő zárótételkig jut el: „... ismereteink növekedésével... egyre nagyobb körű, többet fejlődő állami szabályozás felé haladunk” (i. m. 139. old.), azonban „a kényszerhatalomnak való alárendelődés, a fejlődés rendjén egyre önkéntesebb egyre spontánabb lesz” (i. m. 154. old.).

És amit a könyv alapgondolatául is vehetünk: „Az állami beavatkozás egyre nagyobb körre terjed, de az emberek szabadsága ennek a mindenkori beavatkozásnak a megváltoztatására is egyre nagyobb lesz. Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés ideálja.” (i. m. 175. old.).

Ehhez a megállapításhoz azonban igen érdekes lenne hozzáfűzni magának Somlónak erre vonatkozó gondolatait. Az első egy cikkből való, amely 1902-ben jelent meg a Huszadik Században: „Hogy... in concreto hol és kire nézve vagyunk a beavatkozáshoz szükséges ismeretek birtokában, hol milyen beavatkozás helyes, vagy hol helyesebb a beavatkozástól való tartózkodás, ezek oly kérdések, amelyek csak konkrétan oldhatók meg.”

S hogy Somló szerint az állami beavatkozás csak az individualizmus ellentéte, de nem képezi szerzőnk szerint az egyéniség szabad kifejlődésének az akadályát, arra nézve pedig idézhetjük „Jogbölcseleti Előadásai-ból” a következő idevágó idézetet: „... ha valószínűnek kell tartanunk a... munka és az utolsó csepp munkaerőig való kiszipolyoztatás megszűnését, a tudomány és művészet áldásainak és szeretetének általánosabbá

válását... akkor hinnünk kell az egyéniség dúsabb fejlődésében, keményebb érvényesülésében, szabadabb mozgásában, nagyobb megbecsülésében, és annak az igazi szabadságnak megvalósulásában, amely a társadalmi együttlét és a jogi szabályozás béklyóiból szárnyakat alakít.” (Jogbölcseleti Előadások 1905, I. füzet, 103. old.).

Somló Bódog e könyvében, mint már említettem, bizonyos formában foglalkozik a történelmi materializmussal, evvel egyetemben a marxizmussal is. A már említett bírálatok mellett, Somló itt bizonyos pozitívumokat is elismer a szocializmusnak. Szerinte a „szocializmus jutott el legközelebb az objektív tudományos igazsághoz.” (Állami beavatkozás és individualizmus 134. old.). Megállapítja, hogy az állam osztályjellegét egyedül a történelmi materializmus ismerte fel. Ebből ahhoz a megállapításhoz jut, hogy az állam nem minden ember egyforma szükségleteit szolgálja. Sajnálatát fejezi ki ezek után, hogy az állam osztályjellege miatt, az osztályfeletti, tiszta tudományok — amilyen az övé is — nem jutnak kifejezéshez.

Az eddig leírtak alapján, egy képet nyerhetünk arról ami Somló Bódog tudományos fejlődésének első időszakát jellemezte. Befejezésékképpen megállapíthatjuk, hogy erre az időszakra nagy hatást gyakorolt a Pikler-féle célszerűségi belátás elmélet és a Spencer-féle evolucionista filozófia; Somló azonban e két filozófiai irányzat közül egyiket sem fogadja el teljes egészében, hanem „... lenyesegeti belőlük azt, amit nem tud megegyeztetni eredeti gondolkodása saját irányzaival”.²

Míg, az Állami beavatkozás és individualizmus című könyve főleg az állam problémáival foglalkozik, addig e korszakát lezáró fő műve, amelyben már inkább a jogbölcselettel foglalkozik, a: „Jogbölcseleti Előadások” első és második füzete. Ezekben a füzetekben jogbölcseleti-, a jogot és különösen a büntetőjogot illető pozitivista nézeteiről ad számot.

Mielőtt azonban áttérnék e mű bemutatására, talán idézném Szabó Imrét, egy rövid jellemzést azokról az évekről, amelyekben ez a mű íródott.

„Somló pozitivista elméleti állásfoglalását e kezdeti szakaszban, nála is polgári radikális társadalmi tevékenység egészíti ki (amely azonban távolról sem olyan harcoss mint Pikleré). Már nagyváradi jogakadémiai tanár korában heves támadás érte az evolúcióról tartott egyik előadása miatt, a jogakadémiai klerikális-reakciós tanárai részéről; ezzel összefüggésben 1903-ban élénk sajtóvita támadt körülötte, amelynek során az ifjú Ady Endre többször is tollat ragadott Somló védelmében, s a csata hevében némileg el is túlozta Somló érdemeit. Szerpe volt a Társadalomtudományi társaságban is, amelynek egyik titkára volt, s a Társaságon belüli 1906. évi válság során közreműködött abban, hogy a Társaság polgári radikális kezében maradjon. Lassanként azonban az ilyen irányú közéleti szerepléstől visszavonult és a polgári radikálisoktól szinte ugyanúgy elszakadt, mint pozitivista felfogásától; további útja tudományosan és politikailag is mindinkább a jobboldal felé vezetett.”³

Most pedig térjünk vissza a „Jogbölcseleti Előadásaira”.

Ez a műve már bizonyos mértékben, elfordulást jelent a történelmi materializmus addig elismert tételeitől. Ez egyben Somlónál az újkantianus filozófia felé fordulást is jelzi.

A jogbölcseletet Somló a jog szociológiájának tekinti, amely jogra vonatkozó ismereteink egységes rendszerét képezi, azáltal is, hogy a jog és egyéb társadalmi jelenségek között az összefüggéseket kideríti.

Egyébként Somló ebben a művében is foglalkozik az állam problémájával. De felfogásai itt már lényegesen különböznek attól, amit az Állami beavatkozás és individualizmusban leírt. Somló itt már nem hangsúlyozza annyira az állam és a jog osztályjellegét. Ennek ellenkezőjéleg azt tartja fontosnak, hogy „mindennemű jogrendszernek vannak kiterjedt részei, amelyek az összes népesség érdekeinek szolgálnak” és továbbá, hogy „a jog egy része . . . még az általa elnyomottak érdekét is szolgálja” (Somló B. Jogbölcseleti Előadások, Kolozsvár 1905. I. füzet, 43. old.).

Tehát Somlónál itt már észre lehet venni a burzsoá állam- és jogbölcseletnek azt a klasszikus megfogalmazását, miszerint az állam- és a jog mindenki érdekét szolgálja, tehát „párton kívüli”. Somló ennél azonban egy igen fontos dologgal nem volt tisztában. Éspedig avval, hogy a jog milyen mértékben szolgálja az általa elnyomottak érdekét? Bizonyos, hogy a jog az általa elnyomottak érdekét is szolgálja, de csak annyiban, amennyire ez a hatalmon levő osztálynak megfelel. A történelemben számtalan példa volt rá, hogy az elnyomó látszólagos engedményekkel szeretné tompítani az osztályharcot. Tehát Somló megállapításához, hozzá lehetne fűzni, hogy „. . . olyan mértékben, amennyire az megfelel a hatalmon levő osztály érdekeinek . . .”. Mindenesetre figyelembe kell vennünk azt is, hogy amikor Somló azt mondja, hogy „elnyomottak érdekei” akkor ő evvel automatikusan elismeri továbbra is azt, hogy vannak elnyomók is. És ez nem más, végső esetben mint az osztályjelleg elismerése.

A jog Somló szerint nem az államtól veszi eredetét, hanem valamiféle „legmagasabb rendű földi hatalomtól”. Tehát arra a megállapításra jut, hogy az állam és a jog között nincs feltétlen, szükséges kapcsolat.

Az állam szerinte minőségileg nem különbözik az ősközösségi rendszertől, eltérés csak a szervezettség fokában van. Más szóval az állam valamivel magasabb szervezettségi fokon áll az ősközösségtől. De ezt a szervezettségi, átmeneti fokot az ősközösségtől az állam felé, nem lehet szigorúan elhatárolni.

Itt még határozottabban megmarad a tétele mellett, amely szerint a jog és a gazdaság egyenrangú társadalmi jelenség. Bizonyos, hogy Somló itt nem tesz megkülönböztetést a társadalmi alap és felépítmény között. Elkerülhetetlen volt szerintem, hogy az ilyen irányvétel, amely hasonló tévedésekkel jár, végül is egy olyan állam- és jogbölcseletbe vezessen, amelynek jellegzetességei igen közel állnak az idealizmus határaihoz.

Somló e művében foglalkozott a jövő jogával is. Evvel kapcsolatban idézném talán Szabó Imrét: „. . . polgári radikális illúziókkal, részben

imperialista követelményekből álló végső következtetéseket...” (Szabó Imre, A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon, 272. old.). Szerintem Szabó Imre e megállapításában egy kicsit túl élesen, szigorúan bírálja el Somlót, hogy miért állítom ezt, rögtön világossá válik ha idézem magát Somlót. Tehát Somló szerint a jövő jogát: „... Szélesebb körű jogi szabályozás (azaz szorosabb nemzetközi együttműködés), a társadalmi osztályok ellentétének enyhülése, a háborúk csökkenése, a jog racionalizálódása...” — fogja jellemezni. Bizonyos, hogy Somlónak voltak valamiféle illúziói, ami a háborúk csökkenését, és az osztályok közötti ellentétek enyhülését illeti, de ezt semmi esetre sem nevezhetnénk imperialista követelményeknek. Előbb állíthatnánk azt, hogy Somló alapvető tévedése abból állt, hogy nem volt egészen tisztában avval, hogy az álltala kitűzött és elgondolt célokat hogyan és mily módon lehetne elérni. És erre pedig semmi esetre, nem megfelelő mód a jogi szabályozás területének a kiszélesítése. Sőt ellenkezőleg: pont a jogi szabályozás területének csökkentése kell, hogy megfelelő alapot nyújtson az új társadalmi viszonyok létrejövéséhez.

Egy dolgot azonban nem szabad semmi esetre sem szem elől tévesztelnünk: hogy amikor Somló a jogi szabályozás területének a kiszélesítését látta elő, neki a KAPITALIZMUSRA vonatkozóan, teljesen igaza volt. Hogy miért, az egy egész tanulmány témájává lehetne, azonban elég lesz ha csak megemlítjük a következőket. Az első világháború utáni korszakban jelentkezik először az államkapitalizmus kifejezettebb formában. Ez különösen a huszas évek nagy gazdasági válsága idején következik be. És ha tudjuk, hogy az államkapitalizmus egyik fő jellegzetessége, az állam által gyakorolt jogi szabályozás kiterjesztése, akkor teljesen világossá válik előttünk, hogy miért volt Somlónak igaza.

Jogbölcseleti Előadásaiiban Somló az „alkalmazott jogbölcselet” kérdéseként már foglalkozni kezd a helyes jog problémájával is.

Érdeklődése mindinkább elfordul a valóságtól és a társadalmi tényektől, a helyes jog felé fordul a teleológikus jogszemlélet felé közeledik. A helyes jogról vitázva, azt állítja, hogy: „... a célok és értékek világába léphet anélkül, hogy az ok birodalmát elhagyni kénytelen volna...”. A cél alatt „elképzelt okozatot” ért csupán, az „érték momentumát a cél fogalmában még nem látja”.⁴ A végső cél megállapításához egyszerre két utat jelöl meg. Az egyik az objektív módszer: „a természet szükségszerű fejlődési irányából indul ki és úgy találja, hogy a természet a környezetünkhöz minél jobban hozzáalkalmazkodott élőlények minél nagyobb számát hozza létre, amiből kifolyólag az emberiség és így a helyes jog végső célja is: minél nagyobb számú, minél tökéletesebb emberek létrehozása. (a tökéletességet a környezethez való minél tökéletesebb alkalmazódottság értelmében veszi.)”⁴ A másik út, az úgynevezett szubjektív módszer, az ember szervezetéből indul ki, és úgy találja, hogy a boldogságra való törekvés az emberi szervezetben minden körülmény között szükségképpen előáll, annak nélkülözhetetlen, lényeges jellemző tulajdonsága. Ebből ki-

folyólag jut el azután az utilitarisztikus Bentlam-féle elvhez, a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogulásának a végcéljához.⁴

Tehát Somló szerint a helyes jog ekként megállapított méroéje: minél nagyobb számú minél tökéletesebb ember létrehozása, és a lehető legnagyobb mértékű boldogság elérése az embereknél (a boldogságot itt egy általános életfilozófiai értelemben kell venni).

Ezt alkalmazza most már Somló a büntetőjog bölcseletében is, amelynek folyamán különösen a büntettek elkövetésének okait és a büntett elleni küzdelem helyes eszközeit kutatja.

Munkájának e része rendkívül világos és szabatos bemutatása a Lamb-rozo, Garofalo és Fezzi által kidolgozott és megállapított „modern” pozitív büntetőjogi iskola tanainak.

„Jogbölcseleti Előadásai, egyáltalában rendkívül világosan, igen könnyen érthetően s a nyelvnek olyan kifejező erejével s olyan lendületesen vannak megírva, mint talán Somló Bódog munkái közül is kevés” — Móor Gyulának e megállapítása talán a legjobban jellemzi Somló e művét.

A helyes jogról szóló fejezetben történt tévedéseiről, maga Somló ír „A helyes jog elméletéről” nyolc évvel később írt dolgozatában (Kolozsvár 1914). E dolgozat tulajdonképpen az „objektív” és a „szubjektív” levezetési módnak a cáfolata.

Ezzel körülbelül le is zárulna Somló Bódog munkásságának az első szakasza. A második szakaszban már a kanti filozófia alaposabb tanulmányozásába mélyed bele, és ennek következményeként a kritikus filozófia gyökeres változást hoz létre egész gondolkodásában. Mielőtt azonban ez a gyökeres változás bekövetkezne, Somlónál bizonyos eltávolodás jelentkezik a szélső objektivizmus irányában. Ez az irányváltoztatás: „... teljes szakítás a pikleri belátásos elmélettel és a burzsoá szociológia lélektani irányával és csatlakozás a biológiai szociológia művelőihez — még mindig annak a hitnek alapján, hogy az állam és a jog, sőt az egész társadalom kérdései csak természettudományos alapon érthető meg”⁵.

Mit is jelent ez az eltávolodás tulajdonképpen?

Mint már említettük „Törvényszerűség a szociológiában” című értekezésében azt az álláspontot képviselte, miszerint a szociológia csak alkalmazott lélektan lehet.

A „XX. század szociológiája” (Budapest 1907, a Budapesti Naplóban) című tanulmányában, és a „Huszedik Század”-ban megjelent sorozatos cikkjei során (vita Piklerrel), egy egészen ellentétes elméletet próbál kifejteni, avval, amit nyolc évvel azelőtt vallott.

Abból indul ki, hogy a szociológiában mellőzni kellene mindenféle pszichológiát. Ennek a tanulmánynak következményeként Somló Bódog és Pikler Gyula között egy vita robban ki. Ez bizonyítja legjobban, Somlónak, Pikler belátásos elméletével való szakítását.

Piklerrel folytatott vita során Somló azt mondja, hogy a társadalomtudománynak mellőznie kell minden lélektant, mert mint ahogy írja: „... a társadalmat egyéni lélektani alapon nem is érthetem meg”, továbbá

„... az emberközi fizikai folyamatokkal” — kell kapcsolatba hozni a megmagyarázandó társadalmi tüneményt. S azokat az „anyagi (fizikai) folyamatokat”, amelyek a társadalom fejlődését meghatározzák, Somló anyagcsere folyamatoknak látja, „... kizárólag a társadalmi anyagcserefolyamatokban kell keresni a társadalmi történések okait.” Tehát, a társadalom nem más, mint egy meghatározott „anyagcsere-egység” a társadalom törvényei „a benne lefolyó anyagcsere törvényei”; az objektív szociológia a társadalom jelenségeit az emberközi anyagcsere társadalomfiziológiai törvényeire vezeti vissza.⁶

Ez tehát azt jelenti, hogy a társadalom az anyagi javak termelése és cseréje azonos törvények szerint játszódik le, mint az anyagcsere a természetben.

Tehát Somló a természet törvényeit a társadalomra is alkalmazni próbálja. Ezt a biológiai törvényeknek, társadalmi folyamatokkal való kiegyenlítését, úgy is értelmezhetjük, mint egy olyan kísérletet, hogy az akkor fennálló burzsoá termelési viszonyokat, minden időkre elfogadhatónak és megingathatatlanoknak mutasson be. (Ezt elvileg állíthatjuk, de gyakorlatilag a dolgok bizonyos másfajta fényben mutatkoznak meg. Éspedig oly módon, hogyha figyelembe vesszük Somló egész munkásságát, meglátjuk, hogy ő egy csepp sem volt megelégedve az akkori társadalmi viszonyokkal).

Somló és Pikler között, az anyagcsere körül folytatott vitában (anyagcsere a már említett értelemben), hamarosan mások is bekapcsolódtak. Végeredményben ekkor már mindenki érezte, hogy a természettudományos szociológia, illetve állam- és jogbölcselet zsákutcába vezet. Mondhatnánk, hogy végül evvel a vitával, amelynek semmilyen végső eredménye sem lett, zárult le Magyarországon a természettudományos szociológia és állam- és jogbölcselet korszaka.

Ezek után Somló rövidesen áttért a pozitivista kutatásokról az újkantianus filozófiára és jogbölcseletre, a helyes jog kérdésének, a jog érték-mérőinek a kutatására. Somlónak ez átállása nyilvánvaló jele volt a magyarországi pozitivista állam- és jogbölcselet természettudományos szakasza befejeződésének. És lényegében ez az átmenet egybeesett Magyarországon a klasszikus kapitalizmusnak imperializmusba való átmenetével. És az imperializmus már új igényekkel lép fel a társadalomtudományokkal szemben, amely új állásfoglalásra készítette a burzsoá állam- és jogbölcselet képviselőit is.

Befejezés előtt talán még megemlíteném Somlónak két kis művét, amelyek még az „objektív szociológia” fejtetési korszakához tartoznak. Habár terjedelmileg kis művek a külföldi kritika igen különféle reagálását váltotta ki. Ezek a „Der Güterverkehr in der Urgesellschaft” (Leipzig 1919), és a: „Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie” (Berlin, & Leipzig 1909).

És végül egy összefoglaló jellemzést Somló e korszakáról, Szabó Imrétről: „... ez a másik Somló azonban már a magyar jogtudománynak

nem egyedül pozitivistá elődeire támaszkodik, hanem olyanokra is, akik különösen 1867-től nagy buzgalommal és nyíltsággal a konzervatív oldalon képviselték az idealista állam- és jogbölcseletet, olyanokra akik felfogásuknak idealista voltát nem igyekeztek a vulgáris materializmus spanyolfalával elrejtteni. Az imperializmus magyarországi állam- és jogbölcseletének megvoltak a maga hazai konzervatív reakciós hagyományai és elődei; érthető, ha az imperializmus szakaszában ezek kerültek előtérbe s e hagyományok képviselői váltak mindinkább hangadókká.”

Somló Bódog tudományos munkásságának második szakasza

Az eddigiek során megismertük Somló Bódogot a belátásos elmélettől egészen az objektív szociológiához vezető úton, amely időbelileg körülbelül az 1897—1909-ig terjedő tizenkét esztendő tudományos munkásságát öleli föl.

„Bármilyen hatalmas változáson ment is keresztül tudományos felfogása ezen idő alatt, legvégső filozófiai alapja változatlanul a Spenceri filozófia világfelfogása: a belátásos elmélet szubjektív racionalizmusától egészen az objektív szociológia szélső végletéig vezető ingamozgás egész ideje alatt érintetlen maradt az a szeg, amelyen az inga függött.”⁷

Ez a megállapítás azonban semmi esetre sem végérvényű, mert Somló végül mégis elhagyja a „spenceri filozófia talaját” és a „kanti ismeretelmélet szikláira helyezkedik”.⁷

Mielőtt azonban teljes egészében áttérnék e korszak bemutatására, említést szeretnék tenni Somlónak egy igen érdekes tételéről a büntetőjog bölcseletével kapcsolatban.

Somló a büntetőjog bölcseletéről szólva a determinizmus mellett tört lándzsát. A bűncselekményt elkövető akaratát, szerinte három tényező: az antropológiai, a fizikai és a gazdasági határozza meg; azok a gazdasági tényezők azonban amelyek a szerinte a büntettes akaratát meghatározzák különböző, de nem az alapvető gazdasági és osztálykörülmények, hanem másodlagos anyagi tényezők. A determinizmust Somló az energia megmaradásának elvével magyarázza és az akarat kötöttségét az alkohol akaratváltoztató vagy akaratot befolyásoló hatásával bizonyítja; álláspontja ebből, kitűnően vulgáris materialista. Hogy pedig determinista felfogása mennyire mechanikus, kitűnik abból, hogy a büntetésnél kizárólag a társadalmi védekezésre utal s a felelősséget teljesen mellőzi; az, hogy a tettes „megérdelme-e” a büntetést, számára épp úgy nem kérdés, mint a felelősség: „nem keressük a felelősség fogalmát, hanem védekezzünk a veszedelemmel szemben.”⁸

Azt hiszem Somlónak e tétele Szabó Imre magyarázatán kívül, még bizonyos magyarázatra szorul. Lássuk először, hogy tulajdonképpen mi is az a determinizmus? Lexikális meghatározása körülbelül így hangzana: a természeti, társadalmi és pszichikai jelenségek egyetemes meghatáro-

zottságáról kialakult felfogás. Másszóval olyan felfogás, amely szerint minden létező törvényszerűen, meghatározott okok hatására keletkezik és pusztul el. Somló esetében megkülönböztethetnénk a determinizmus mechanikus és dialektikus materialista irányzatát.

A mechanikus determinizmus szerint a külső okok közvetlenül és egyértelműen meghatározóak. Evvel szemben a dialektikus materialista determinizmus a tárgyak, jelenségek konkrét összefüggéseit, a közöttük fennálló egyetemes összefüggést és kölcsönhatást, az okok belső és külső feltételének egységét értelmezi. „Csak ettől az egyetemes kölcsönhatástól jutunk el a valóságos oksági viszonyhoz” — írta Engels. Visszatérve Somló elméletéhez, megállapíthatjuk, hogy az igenis mechanikus, mert nem veszi figyelembe a belső okokat, hanem kizárólag a külső okokra szorítkozik. Továbbá Somló determinizmusát nem társadalmi okokkal, hanem kizárólag azzal magyarázza, hogy az akaratképződés lelki folyamata a természeti törvényeknek van alávetve. A büntetőjog területén a büntetett akaratának determináltságát egyes esetekben annyira kizárólagosnak és feltétlennek tartja, hogy a büntetésnek a büntetett irányában semmi jelentőséget nem tulajdonít. Somló arra a következtetésre jut, hogy a „beszámíthatóság és a felelősség csak a régi úgynevezett klasszikus büntetőjogi felfogásnak nélkülözhetetlen requisitumai” (Somló Bódog, *Jogbölcseleti Előadások, Kolozsvár 1906, II. füzet, A büntetőjog bölcselete* 128. old.) Világos, hogy itt Somló mennyire téved, de hogy a determinizmusnak, nem mechanikus hanem dialektikus materialista alakjában mekkora jelentősége van nemcsak a büntetőjog területén hanem máshol is talán a legjobban bizonyítanak Leninnek következő szavai: „... amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi cselekedetek szükségyszerűségét és elveti a szabad akarat ostoba meséjét, a legkevésbé sem szünteti meg sem az emberi észet, sem az emberi lelkiismeretet, sem az emberi cselekedeteinek az értékelését. Éppen ellenkezőleg, csakis a determinista felfogás teszi lehetővé, hogy szigorúan és helyesen értékeljük, s ne hártjuk a szabad akaratra bármit tetszésünk szerint.”⁹

És, hogy visszatérjek Somló második fejlődési szakaszának a tárgyalására, megállapítottuk, hogy bizonyos változásokon ment keresztül. Ilyennemű változásokat Somló Bódog gondolatmenetében a „Das Problem der Rechts-philosophie” (1908) című felolvasásában, majd utána a „Mass-täbe zur Bewertung des Rechts” című dolgozatában (Berlin 1910) már megfigyelhetünk. Ezek a művek akárcsak a „Kauzális vagy normatív etika” című dolgozata (Budapest, 1910) és „Az érték problémája” című dolgozata (Budapest 1911 és Leipzig 1912), is főleg filozófiai problémákkal foglalkoznak, a nelyekkel a jelen esetben alkalmatlan lenne bővebben foglalkozni mivel már azok magukba véve is igen terjedelmesek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezeknek a műveknek semmi közük Somló jogbölcseletéhez. Sőt! Somlót pont a helyes jog kérdése jutatta el az erkölcsi értékelés problémájához, amely téren való kutatásainak ered-

ményeit foglalja össze „Az érték problémája” című művében, amely sokak szerint Somló, filozófiai szempontból írt legértékesebb műve.

Természetes, hogy filozófiai alapfelfogásának gyökeres megváltozása mellett, jogbölcseleti felfogásai sem maradtak változatlanok.

Igy például míg „Jogbölcseleti Előadásai” a jogbölcseletet a jog szociológiájának tekinti, addig a „Das Problem der Rechts philosophie” című dolgozatában „e kauzális szociológiai szempont mellé, mint teljesen egyenértékűt állítja oda a teleológikus értékelő szempontot.” S végül a „Das Verhältnis von Soziologie u Rechts philosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie” című felolvasásában (Darmstadt, 1911. jún. 8-án), már teljesen kizárni kívánja a „jog szociológiáját a jogbölcselet köréből”.

Nézete szerint, a jogbölcseletnek két probléma-komplexum megoldására kell szorítkoznia: a jog fogalmával összefüggő kérdéseket és a jog értékelésével összefüggőket kell tisztáznia.

A jog értékelésével összefüggő problémákkal a helyes jogról és az érték problémájáról szóló fentebb említett dolgozataiban foglalkozott, még a jog fogalmával összefüggő kérdéseket a „Juristische Grundlehre” című nagy munkájában dolgozta fel.

Az e problémakörbe tartozó kérdéseket, a jogalkalmazásról és a szokásjogról, már egy előző művében a: „A jog alkalmazásáról” című dolgozatában (Budapest, 1911) feldolgozott.

Ebben az utóbbi művében, Somló azt állítja, hogy a „törvénytárgyat szabályainak csakis mint valamely pozitív jog részének van józan értelmük”. Vagyis továbbá: „a bírói jogmagyarázatnak egy bizonyos módon való szabályozása helyes jogként követhető.” Ennek folyamán megcáfolja a jog hézagságáról szóló elméletet, kimutatva, hogy a joghézag csak mint jogpolitikai fogalom, mint a jog helytelenített kritikája állhat meg, de nem beszélhetünk jogalkalmazási hézagról, minthogy a fennálló jog alapján mindenkor el lehet dönteni, hogy valamely konkrét eset tiltott, parancsolt, megengedett vagy jogilag irrelevans-e? Az, hogy a döntés célszerűtlen vagy igazságtalan eredményre vezetne, egészen más lapra, éppen a jogkritikai oldalra tartozik. Hasonlóképpen nem a jogalkalmazás kérdése a szabadjogi iskolának az az érvelése, hogy a bírói joggyakorlat sokszor a jogtól eltérő új jogalkotáshoz is vezethet. Ez a jogforrások tanába tartozik. És végül helytelenül hivatkozik a szabadjogi iskola arra is, hogy a bírászkodás lelki folyamatában nemcsak logikai, hanem értékelő funkciókat is találhatunk, mert „egyesegyedül a jog tartalmától függ, hogy a bírónak mennyiben kell ítélezése közben csak logikai funkciókat, mennyiben pedig ezeken kívül még erkölcsi ítéleteket is, vagy pedig más tetszése szerinti döntéseket is véghezvinnie” (Somló Bódog, A jog alkalmazásáról, 186. old.).

„A szokásjog” című dolgozatában (Kolozsvár 1914; Farkas Lajos — Emlékkönyv) a jog fogalmának rövid kifejtése után, azt a tételt állítja fel, hogy az elsődleges szokásjog és az elsődleges írott jog teljesen egyen-

értékűek, minthogy mind a kettő a legfőbb jogalkotó hatalom akaratát foglalja magába és éppen ezért nem létezhetik olyan szabály, amely ezen főhatalom felett állva azt, akaratának nyílt vagy hallgatóságos kifejezésében korlátozhatná. Minthogy pedig csak a jogalkotó hatalmat alkotó legfőbb szervek alkothatnak elsődleges szokásjogot, azért a „nép meggyőződése”, a „közvélemény” legfeljebb csak konvencionális szabályt hozhat létre. Hogy ez jogivá váljon, szükséges, hogy a főhatalmi szervek azt nyíltan vagy hallgatóságosan adoptálják. Igaz, hogy sokszor a másodlagos bírói szokásjog ellenkezik a törvénnyel, amely jelenség azonban csak úgy lehetséges, ha a legfőbb hatalom ezt az eltérést hallgatólag akceptálja, amikor is tulajdonképpen ő alkot a törvénytől eltérő elsődleges szokásjogot. A másodlagos szokásjog kérdése szerzőnk szerint tisztára tételes jogi kérdés.

S, hogy végül egy teljes képet nyerhessünk Somló munkásságáról mindenesetre meg kell, hogy ismerjük, „Juristische Grundlehre” (Jogi alaptan) című munkáját.

Ez a mű 1917-ben jelent meg Leipzigben. A német nyelvű kiadás már a háború alatt megjelenhetett, de sajnos magyar kiadásra nem kerülhetett sor. Ezért Somló 1920-ban Budapesten, magyar nyelven kivonatossan megjelentette a művét, „Jogbölcészlet. Jogi alaptan című műve után” cím alatt.

Ez Somlónak egyetlen munkája, amely egy nagy probléma-komplexumnak rendszerbe foglalt részletes kifejtését tartalmazza. Valamiképpen ezt a művet az író gondolatmenetének végállomásaként is tekinthetjük, mert az e műben lefektetett alapelveim, többé már nem változtatott.

A „Jogi alaptan”-t ilyen rövid helyen lehetetlen teljes egészében bemutatni, ezért megpróbálok csak a legfontosabbra szorítkozni. Tehát, megpróbálok a művet a szempontból vázlatosan bemutatni, amely szempontból e mű összefüggésben áll, Somló Bódog egész jogfilozófiájának a fejlődésével.

Kezdjük talán a következőképpen:

Szerzőnk szerint mielőtt a tételes jogtudomány területén a jog tartalmának rendszeres feldolgozásához hozzáfoghatnánk, előbb ismernünk és ezért tisztáznunk kell a jog foglamát, az abból folyó konzekvenciákkal együtt. Minthogy pedig a jog fogalmi alkatelemének minden jogszabályban tekintet nélkül annak tartalmára, benn kell foglaltatnia, mert hiszen épp ez teszi az illető szabályt jogszabállyá, minősíti azt a bizonyos tartalmat jogi tartalomná, azért a jog fogalmához nem is lehet a jogszabályok tartalmának a vizsgálatából bármilyen messzemenő általánosítások útján sem eljutni. Hanem e célból mintegy a jog fölé kell emelkedni, el kell hagyni a jogszabályok területét; hogy ezt a területet a jog fogalmának megállapítása útján a szemszédos területektől elhatárolhassuk, arra tágabb térre kell kilépnünk, amelyen maga a jogfogalom is megtalálható. (Jogi alaptan 2., 5., 7. old.). Az a tudomány, amely ekként előfeltétele minden jogtudománynak, amely eltekintve minden jogi tartalomtól, puszt-

tán a jog formájával foglalkozik, amely a jog fogalmát keresi, és a belőle folyó konzekvenciákat keresi, amely nem a jogi normák tartalmát adja elő, hanem a normákra vonatkozólag általános érvényű igazságokat állapít meg: a jogi alaptan.

Hogyan függ össze már most az ilyen értelemben felfogott „Jogi alaptan” Somló általános filozófiai felfogásával? Akként, hogy Kant kritikus filozófiájának alap gondolatát, az abban rejlő módszert alkalmazza a jogtudományra. Amiként a „Tiszta Ész Kritikája” magának a tapasztalatnak a lehetőségét teszi kritika tárgyává és felfedi azokat az „a priori” fogalmakat, amelyek minden tapasztalatnak szükségszerű előfeltételei, akként a „Jogi alaptan” magának a jogszabálynak, a jogi mivoltát teszi vizsgálódás tárgyává és keresi azokat a jogi tartalom szempontjából „a priori” „jogi alapfogalmakat”, amelyek, minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpen formális előfeltételei. Amiként Kant a tiszta ész határait akarja kimérni, kiterjedését pontosan megállapítani, és azokat az „a priori” fogalmakat, amelyek minden tapasztalatban benne vannak, de amelyekben nincsen semmi sem a tapasztalat empirikus anyagából, teljes rendszerbe foglalni, akként szeretné Somló is a jogfogalom területét pontosan elhatárolni és lehető teljes rendszerbe foglalni mindazokat a jogi alapfogalmakat, amelyek minden joggal együttjárnak, de amelyek, de amelyekben semmi sincs az esetleges és változékony jogi tartalomból. És amilyen élesen elhatárolja Kant az „a priori”-t az „a posteriori”-tól, éppoly élesen elválasztja Somló a „jogi alapfogalmakat” a „tétéles jogi fogalmaktól”.¹⁰

Nem pusztán véletlen tehát, ha azt mondja művét a „Prolegomen minden jövődő jurisprudentia számára” címmel is lehetne illetni: a kanti szellem nyoma felismerhető az egész könyvön.

Érdekes, hogy amilyen élesen igyekszik Somló a jogi alapfogalmakat a tétéles jogi fogalmaktól elhatárolni, s a jog fogalmából folyó ezen jogi alapfogalmaknak a rendszeres kifejtése útján magának a jog fogalmának a kiterjedését megállapítani, éppoly kevés súlyt helyez arra, hogy ez a jogfogalom szilárd alkatrészekből és ne elasztikus elemekből legyen felépítve. „A jog fogalomnak bizonyos mérvű folyékonyága, széleinek csipkézettsége ugyanis szintén hozzátartozik — mondja — a fogalom sajátosságaihoz. Aki a jognak egészen simára köszörült, éles fogalmát igyekeznék nyújtani, már ezzel eltévesztette volna feladatát”. (Jogi alaptan 106. old.)

Ami ezek után a jog fogalmáról adott meghatározását illeti, jog alatt azon empirikus társadalmi szabályokat érti, amelyek „a legfőbb hatalomtól” származnak. Legfőbb hatalomnak pedig azt az állandó jellegű hatalmat nevezi, amely akaratát rendszerint és más hatalmaknál eredményesebben tudja keresztülvinni, s amely az életviszonyoknak egy széles körét vonja szabályozása alá. Ezen jogfogalom alapján dönti el azt a sokat vitatott kérdést is, hogy jog-e a nemzetközi jog, úgy találván, hogy a nemzetközi jogszabályok — amellet, hogy a mögöttük álló hatalom

nem eléggé állandó, és szabályait túl gyakran sértik meg — még azért sem tekinthetők jogi szabályoknak, mivel az életviszonyoknak csupán egy kis körére terjednek ki. (Ugyanezt fejti ki a „A nemzetközi jog mi-benléte” című értekezésében is; Kolozsvár, 1917).

Majd a jogfogalom elemeit boncolgatva, arra az eredményre jut, hogy a szabály fogalma nemcsak parancsot jelenthet, hanem ígéretet is amennyiben a jogalkotó hatalom saját jövőbeli magatartására nézve tesz az alattvalók számára kijelentéseket. Az „ígérő jognak” ezen fogalma alapján tárgyalja a legfőbb hatalom jogi megkötöttségének s az alanyi jogoknak a tanát. Behatóan kifejti továbbá a társadalom és az állam fogalmát, a szuverenitást, az államkapcsolatokat, a jogforrásokat a jogalkalmazást, a jogalanyok elméletét és még egy csomó kisebb jelentőségű kérdést. Mind-ezen problémák fejtegetését az alaptani, a tételesjogi, és az értékelő szempont éles szétválasztása jellemzi. Érdekesen mutat rá magának a jogszónak is kétértelműségére, amely a jogi értelemben vett jogosnak a különböző jelentéseit fedi. Az említett három alapvető szempontnak következő szétválasztása annál fontosabb, mivel rendszeresen nem szokott megtörténni aminek folytán máris igen sok zavar támadt az elméleti jogtudomány legfontosabb kérdései körül. Azt az óriási érdemet, amely az említett szempontok éles szétválasztása tekintetében a „Jogi alaptant” megilleti azoknak is el kell ismerniök, akik különben nem értenek egyet a jogról adott fogalom meghatározásával.¹¹

Somló életművének szánta a „Prima philosophia” vagy magyarul „Gondolatok egy első filozófia köréből” című művet. Sajnos azonban az a tragédia, amely szeptember 28-án történt, megakadályozta a mű befejezését. Így a kézirat elkészületlen maradt, nem kerülhetett nyomda alá.

Életének utolsó évében még megír két kisebb terjedelmű művet. Az egyik: „Platon államtana” (Budapest 1920), a másik: „Machiavelli” (a Társadalom Tudomány című folyóirat első száma részére írta, s közvetlenül végzetes kolozsvári útja előtt fejezte be. Ez az utolsó mű, amit Somló Bódog sajtó alá bocsájtott).

A művek bizonyos jelentőséggel bírnak, mivelhogy az ókor nagy „költő-filozófusának” és a „renaissance művészi hajlamú politikusának” államelméleti felfogásukat ismerteti.

És evvel talán a végére is értünk volna annak, amit Somló Bódog tudományos fejlődésének nevezünk. De vajon nevezhetünk-e befejezettek egy életművet, egy életet? A testi halállal az eszmék is eltűnnek?

Figyelmén kívül szabad-e hagynunk egy olyan tudós munkásságát, aki talán egyike volt a legeredetibb, és legérdekesebb alakjainak a századforduló Európa tudományos életének? Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy könnyörtelenül eldobjunk valakit, semmibe vegyük egész munkáját. Vitathatatlan, hogy Somló Bódog sok problémára nem találta meg a helyes választ. De próbáljuk meg mindezt egy történelmi korszak szemszögéből megfigyelni. Mennyire voltak Somló Bódog elvei igazoltak egy olyan világban és egy olyan környezetben, amelyben ő maga élt és dol-

gozott? Vajon ellenállhatott-e egy Somló veretű filozófus azoknak az áramlatoknak, amelyek annak idején vettek lendületet nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon?

De mindettől eltekintve, bizonyos, hogy Somló Bódog egyes elvei még ma is időszerűek, másszóval helytállóak. És végeredményben nem-e annak az elvnek vagyunk hívei, miszerint abból ami múlt, el kell dobni a roszzsát és megtartani a jót. Somló Bódog egy jó alkalom arra, hogy gyakoroljunk. És ezt semmi esetre sem szabadna elhalasztanunk.

És talán Moór Gyula szavaival fejezném be:

„Somló Bódog azok a gondolkodók közé tartozott, akik a filozófiát nemcsak átgondolják, hanem át is élik.” Valamit még mondhatna számunkra az a pátoszi felkiáltás, amivel Moór Gyula annak idején elbúcsúzott Somló Bódogtól:

„Igazság keresésének fáradhatatlan, fáradt lovagja, bátor lovagja most már pihenj meg! Sit tibi terra levis!”

Jegyzetek

¹ Somló B. Állami beavatkozás és individualizmus 15—24. ugyanez Somló B. Jogbölcséleti előadások, I. füzet, 53—56. old.

² Moór Gyula: Somló Bódog 11. old.

³ Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon” 269. o.

⁴ Moór Gyula: Somló Bódog 11—12. old.

⁵ Szabó Imre: A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon, 273. o.

⁶ Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 273. o.

⁷ Moór Gyula: Somló Bódog, 17—18. old.

⁸ Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 329. o.

⁹ Lenin: Művei I. kötet, 145. oldal

¹⁰ Moór Gyula: Somló Bódog

¹¹ Moór Gyula: Somló Bódog

Használt irodalom

1. Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon”, Budapest, 1955, Akadémiai kiadó
2. Dr. Moór Gyula: „Somló Bódog”, Különlenyomat a Társadalomtudomány c. folyóirat 1. évf. 1. számából, Budapest Poltzer Zsigmond és fia, 1921.
3. Új Magyar Lexikon — 6. Budapest 1962, Akadémiai kiadó —
4. Magyar Életrajzi Lexikon — II. Budapest 1969, Akadémiai kiadó
5. Magyar Jogi Lexikon — VI. Budapest 1907. Pallas Irodalmi és nyomdai részvénytársaság — szerk. Dr. Márkus Dezső
6. Filozófiai kislexikon — második, módosított kiadás, Kossuth könyvkiadó, 1972.

7. Dr. Antalffy György—Dr. Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből — I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
8. Somló Bódog: „A jog alkalmazásáról”, Külön lenyomat a „Jogállam” X. évf. 2—3. füzetéből.
9. Somló Bódog: „Állami beavatkozás és individualizmus” — második kiadás, Grill Károly könyvkiadóvállalata, Budapest IV. Veres Pálné utca 16. 1907.
10. Dr. Somló Bódog: „Szociológia”, Pozsony 1901. Budapest, Stampfel Károly kiadása
11. Dr. Somló Bódog: „Ettika”, Pozsony 1900. Budapest, Stampfel Károly kiadása.
12. Somló Bódog: „Platon államtana”, Magyar Jogi Szemle könyvtára, Budapest 1920.
13. Somló Bódog: „Jogbölcseleti előadásai”, első füzet; kézirat gyanánt, Kolozsvár 1906.
14. Somló Bódog: „Törvénytörés a szociológiában”, Budapest 1898.
15. Somló Bódog: „A nemzetközi jog bölcseletének az alapelvei”, Budapest 1898, Franklin Társulat
16. Somló Bódog: „Jogbölcselet — Jogi Alaptan című műve nyomán”, Budapest 1920, Grill Károly könyvkiadóvállalata.
17. Somló Bódog: „Jogbölcseleti előadásai”, I—II. füzet, Kolozsvár 1906, (A büntetőjog bölcselete)

Rezime

Felix Šomlo

Felix Šomlo je sigurno jedan od najoriginalnijih i najinteresantnijih ličnosti Evropskog naučnog života pre početka drugog svetskog rata. Filozof, pravnik, profesor univerziteta, sociolog. Rodio se 1873-e u Požonju, a umro u Koložvaru 1920-e godine (samoubistvo). Pripadao je plejadi pradjanskih filozofa države i prava. Svoj naučni razvitak je započeo kao pozitivista, a završio ju je kao pristalica neokantizma. Bio je jedan od retkih gradjanskih filozofa, koji se bavio i problemom istorijskog materijalizma, a samim tim i pitanjem marksizma. U jednom svom delu je napisao da je: „socijalizam dospeo najbliže do objektivne naučne istine”. To je u svakom slučaju značajno ako znamo kakav su stav tada neki gradjanski filozofi zauzimali prema socijalizmu. Ovakav stav sigurno svrstava Šomloa u red najnaprednijih gradjanskih filozofa. Medjutim, njegova celokupna naučna ličnost nije bila dovoljno jaka, da se odupre uticaju neokantizma, i da na taj način dodje do pravih naučnih istina. Neki od njegovih učenika postali su kasnije istaknuti revolucionari, naučnici i nosioci marksističke misli. Takav je na primer bio i jedan od najistaknutijih marksističkih filozofa današnjice, nedavno preminuli Džerdj Lukač.

Najznačajnija Šomloova dela su: „Državno unutrašnje mešanje i individualizam”, „Predavanja iz filozofije”, „Juristische Grundlehre” (Uvod u pravo).

Resümee

Felix Somlo

Felix Somlo ist sicher einer der originalsten und interessantesten Gestalten des europäischen wissenschaftlichen Lebens von dem Beginn des zweiten Weltkriegs. Er war Philosoph, Jurist, Universitätsprofessor und Soziologe. Er ist 1873 in Pozsony (Bratislava) geboren und ist in Kolozsvár (Cluj) 1920 gestorben (Selbstmord). Somlo gehörte zu der Plejade bürgerlicher Philosophen des Staates und Rechtes. Seine wissenschaftliche Entwicklung beginnt er als Positivist und beendet als Anhänger des Neokantismus. Er war einer von den wenigen bürgerlichen Philosophen, die sich mit den Problemen des historischen Materialismus und daher auch mit der Frage des Marxismus befaßten. In einem von seinen Werken schrieb er: „Sozialismus ist am besten zu der objektiven wissenschaftlichen Wahrheit gelangt.“ Das ist in jedem Falle bedeutend, wann wir wissen, was für eine Stellungnahme damals einige bürgerliche Philosophen zu dem Sozialismus hatten. Nach einer solchen Stellungnahme kann man Somlo zu den progressivsten bürgerlichen Philosophen einreihen. Aber seine ganze wissenschaftliche Gestalt war nicht genug stark um sich dem Einfluß des Neokantismus entgegenzusetzen zu können und auf solcher Weise zu den wirklichen wissenschaftlichen Wahrheiten anzulangen. Manche von seinen Schüler sind später hervorragende Revolutionäre, Wissenschaftler und Träger des marxistischen Gedankens geworden. Ein solcher war zum Beispiel einer der hervorragendsten marxistischen Philosophen der heutigen Zeit, der unlängst verstorbene Georg Lukács.

Die bedeutendsten Werke von Somlo sind: „Das staatliche Einmischen und der Individualismus“, „Vorlesungen aus der Philosophie und aus dem Recht“, „Juristische Grundlehre“.